

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.6>**О. Волощук,**

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПОНЯТТЯ, КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Найактуальнішою нині проблемою у світі є проблема забезпечення миру та безпеки людства. Повномасштабна війна, яка відбувається після вторгнення російських військ на територію України, чітко це підтверджує. Адже під прицілом агресора не тільки безпека і територіальна цілісність нашої держави, а й всього Європейського континенту, а в разі застосування ядерної зброї нищівними наслідки будуть для всієї планети Земля. Ті варварства, які чинять російські військові на окупованих територіях і там, де ведуться безпосередньо бойові дії, не вписуються у жодні рамки моралі та совісті. Чисельність вчинених воєнних злочинів зростає з кожним днем у геометричній прогресії. Це очевидні факти навіть для пересічних громадян, які не мають фахової юридичної освіти. І не дивлячись на постійну дезінформаційну роботу зі сторони російських ЗМІ та відповідних спецслужб по всьому світі, людство має розуміння того, що Україна стала жертвою агресії і на її території щоденно гинуть люди, щодо яких вчиняються звірства, катування, поневолення, згвалтування та приниження різного роду. Більшість таких діянь можна кваліфікувати як воєнні злочини, які суворо караються, як на рівні національного, так і міжнародного права. Особливістю цих злочинних діянь є те, що вони відносяться до категорії

міжнародних злочинів поряд із злочинами агресії, геноцидом та злочинами проти людяності і відповідно характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності. Це впливає із природи міжнародних злочинів.

Будучи цивілізованою країною, Україна нині повинна інтенсивно проводити роботу по фіксації усіх таких злочинних діянь аби, використовуючи усі правові засоби, забезпечити виконання такого важливого давнього принципу кримінального права, який є основою основ правопорядку, як у рамках національних юрисдикцій, так і на рівні міжнародного права, – принципу невідворотності покарання за вчинений злочин. Однак, як видається, при кваліфікації воєнних злочинів виникає чимало проблемних питань і щодо визначення ключових їх ознак, і щодо відмежування від інших схожих кримінальних правопорушень. Це значно ускладнює роботу правоохоронних органів. Враховуючи такий стан речей, вважаємо, що окреслена проблематика вимагає більш прискіпливої уваги зі сторони учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед, слід відмітити те, що в науковій юридичній літературі питанню вчинення злочинів під час війни у цілому і воєнних злочинів зокрема протягом тривалого часу приділялось не достатньо уваги. Навпаки, наприкінці ХХ ст. – початку

XXI ст. спостерігалась тенденція до зниження наукового інтересу до вивчення проблематики воєнних кримінальних правопорушень. Більшість науковців (М. Боте, В. Василенко, Г. Верле, П. Гаета, А. Кассезе, В. Корецький, І. Лукашук, тощо) доволі поверхнево згадували воєнні злочини, або при аналізі в цілому міжнародних злочинів, або в контексті притягнення воєнних злочинців до відповідальності. Однак нинішня реальність диктує нові потреби та вимоги. Вчені активізувались в плані проведення нових досліджень. Так, серед вітчизняних та зарубіжних науковців можна відмітити доробки А.-З. Саліма, В. Базова, Н. Дрьоміної, С. Загороднюка, Н. Зелінської, Ю. Кучеренка, В. Миронової, В. Навроцького, В. Пилипенка, В. Поповича, М. Хавронюка, В. Ярмакі. Однак, з огляду на нинішні збройні конфлікти по різних регіонах нашої планети, стає зрозумілим, що окреслена проблематика має більш ґрунтовно досліджуватися з метою вироблення шляхів протидії, боротьби та попередження війн і викорінення практики вчинення воєнних злочинів.

Мета статті полягає у проведенні ґрунтовного аналізу поняття, сутності, природи та відповідно ключових ознак воєнних злочинів як одного з видів міжнародного злочину, які вчиняються під час війни.

Виклад основного матеріалу. Нині термін «воєнний злочин» широко використовується серед населення. Така реальність під час війни. Кожного дня через ЗМІ ми чуємо про вчинення тих чи інших воєнних злочинів російськими військовими. З однієї сторони, ніби складається враження, що усім усе є зрозумілим, і щодо того, які це діяння, і як вони відрізняються від актів агресії чи припустимо загальнокримінальних правопорушень (до прикладу грабїж, розбїй, крадіжка чи вбивство), а з іншої сторони – коли більш зануритись у проблему, стає зрозумілим, що

це питання вкрай складне і вимагає кваліфікованого роз'яснення і тлумачення.

Перше питання може стосуватись відмежування від злочину агресії. І один, і другий вид кримінальних правопорушень відноситься до категорії міжнародних злочинів, які мають загальним об'єктом посягання міжнародний мир та безпеку людства. Однак злочин агресії, пов'язаний із збройним нападом однієї чи кількох держав на іншу державу (чи держави), спрямованим проти її (чи їх) територіальної цілісності, незалежності та самостійності, а воєнні злочини вже як наслідок таких дій вчиняються під час ведення збройного конфлікту. Тобто без війни немає воєнних злочинів. Також слід врахувати і те, що злочин агресії вчиняється державою як частина злочинної її політики через державний апарат – вищі органи державної влади – і тут завжди присутній прямий умисел, чого не можна стверджувати про воєнні злочини.

Друге питання, яке може виникати: чим відрізняється поняття «воєнний злочин» від поняття «військовий злочин»? Воно обумовлено тим, що доволі часто серед експертів, журналістів та пересічних громадян ці два поняття вживаються, як синоніми. Чи насправді вони взаємозамінні, чи це так?

При зверненні до енциклопедичних видань та словників одразу стає зрозумілим, що коли йдеться про військові злочини, то маються на увазі вчинені кримінальні правопорушення військовими стосовно порядку несення військової служби, як у мирний, так і воєнний час, а у випадку воєнних злочинів йдеться саме про вчинені кримінальні правопорушення під час війни. До прикладу Велика українська енциклопедія дає наступне трактування цих понять: військові злочини – «суспільно-небезпечні діяння, вчинені військовослужбовцями або військовозобов'язаними»,

чітко мету покарання головних воєнних злочинців після II світової війни (ст. 1,6 Статуту [15]), також прийнятих у 1950 році під егідою ООН Комісією з міжнародного права «Принципах міжнародного права, визнаних статутом Нюрнберзького трибуналу і які знайшли відтворення у рішеннях цього Трибуналу» [16], і, нарешті, цей ж самий термін згадується у положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8) [11]. Та й взагалі слід визнати і те, що саме поняття «воєнний злочин» є поняттям суто зі сфери міжнародного права, а точніше – міжнародного гуманітарного права, і в цьому плані можна стверджувати, що воно має більш глобальний та всеохоплюючий масштаб, оскільки зачіпаються інтереси не тільки однієї держави, а всього міжнародного співтовариства. Тому фактично суб'єктом претензій до держави-винуватиці може виступати не тільки держава-жертва, а й уся міжнародна спільнота.

Воєнний злочин як різновид міжнародного злочину – це винне діяння, яке спрямоване проти основних універсальних цінностей міжнародної спільноти, що визнані міжнародним правом, – він несе істотну небезпеку та має тяжкі наслідки. Посадові особи, які причетні до таких злочинів, можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності. В більшості випадків воєнні злочини супроводжуються вчиненням міжнародних деліктів з боку держави, за які вона може нести міжнародно-правову відповідальність [14, с. 35].

Загалом, зважаючи на певні упущення та прогалини вітчизняного кримінального законодавства, потрібно більш ґрунтовно дослідити природу та відповідно кваліфікуючі ознаки воєнних кримінальних правопорушень саме як різновиду міжнародних злочинів.

Правова доктрина останніх років почала збагачуватися різноманітними розробками у питанні з'ясуванні сут-

ності та природи воєнних злочинів. Так, М. Гнатовський та Т. Короткий, аналізуючи питання генези, сутності воєнних злочинів, а також покарання за їх вчинення, доходять до висновку, що воєнні злочини – (1) це серйозні порушення законів та звичаїв війни (тобто порушення заборон, які є в договірному та звичаєвому міжнародному гуманітарному праві); (2) це один з видів основних злочинів проти міжнародного права; (3) це порушення, за вчинення яких індивіди можуть нести відповідальність і на національному рівні, і в рамках міжнародного права [4]. На думку В. Репецького та В. Лисика, воєнний злочин можна визначити як міжнародний злочин, що вчиняється комбатантами або ж прирівнюваних до них особами умисно або ж з грубої необережності в умовах збройного конфлікту і характеризується масовим, серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права, посягає на осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [10, с. 125]. Існує також і така точка зору, що воєнний злочин – це такі порушення норм та принципів міжнародного гуманітарного права, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність безпосередньо за міжнародним правом [2, с. 469]. Окремі дослідники проблематики дефініції воєнних злочинів акцентують увагу на тому, що це серйозні правопорушення основних принципів міжнародного права, а також правил і звичаїв міжнародного гуманітарного права, які відбуваються в умовах конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру [6, с. 110-116], злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права [7, с. 98- 101].

Більшість західних науковців схильні вважати, що Женевські конвенції (1949) є «*jus ad bellum*» («*правом війни*»), під яким мається на увазі збройне зіткнення між суверенними державами, а тому під воєнними злочинами слід розуміти порушення

даних конвенцій під час збройного конфлікту між державами [8, с. 247]. Цей підхід доволі часто піддавався критиці у міжнародно-правовій доктрині. Зокрема, опоненти вказують на те, що стан війни в країні офіційно може не бути введений (до речі, так відбувалось в Україні в 2014 р. після анексії Криму та вторгнення російських військ на територію Донбасу), а збройний конфлікт по факту буде мати місце і навіть перебігати із гострими фазами і під час цього конфлікту вчиняються правопорушення, що підпадають під поняття «воєнний злочин» [3, с. 152].

Досить поширеним стало трактування воєнних злочинів як порушень законів і звичаїв ведення війни, що, на думку окремих дослідників, є ближчим до істини [3, с. 152]. При чому такі правопорушення можуть бути вчинені, як під час воєнних конфліктів між державами, так і при збройному конфлікті неміжнародного характеру. Підтвердженням такого підходу є положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Так, Римський статут МКС під поняттям воєнні злочини визначає низку правопорушень, до яких згідно п. 2 ст. 8 належать суттєві порушення Женевських конвенцій від 1949 року, зокрема, будь-які діяння проти фізичних осіб або майна, що охороняються положеннями Женевських конвенцій: навмисне вбивство; тортури, включаючи біологічні експерименти; навмисне завдання сильних страждань або суттєвих тілесних ушкоджень та шкоди здоров'ю; незаконне та масштабне знищення та привласнення майна, що не викликано військовою необхідністю; примушування військовополоненого до несення служби в збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого на справедливе судочинство; незаконна депортація або незаконне позбавлення свободи; взяття заручників. Також до воєнних злочинів Римський статут зараховує інші сер-

йозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з наступних діянь: навмисний напад на цивільне населення та окремих цивільних осіб, які не приймали безпосередньої участі у військових діях; навмисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не належать до військових; навмисне нанесення ударів по персоналу, об'єктам, матеріалам, підрозділам та транспортним засобам, які задіяні в наданні гуманітарної допомоги або місії по підтримці миру у відповідності з Статутом ООН, до поки вони мають право на захист, якою користуються цивільні особи та цивільні об'єкти відповідно до міжнародного права збройних конфліктів; навмисне здійснення нападів, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або ушкодження цивільних об'єктів або масштабної довготривалої шкоди оточуючому природному середовищу, який буде неспіврозмірним з очікуваним військовим домінуванням; напад на незахищені міста та села, які не належать до військових цілей; вбивство або поранення комбатанта, який не має засобів захисту або здався в полон; неналежне використання прапора парламентаря, військових знаків та форми ворога або ООН; тощо [11]. Змістовний аналіз нормативних положень п. 2 ст. 8 Римського статуту МКС свідчить, що такі правопорушення можуть бути вчинені, як під час воєнних конфліктів між державами, так і при збройному конфлікті неміжнародного характеру, за виключенням конфліктів, які пов'язані з порушенням внутрішнього порядку в державі і виникнення напруги, окремих заворушень та актів насильства [11]. У цьому зв'язку варто підкреслити, що дані положення концептуально важливі для правильної кваліфікації злочинів, що вчинялися на територіях Луганської та Донецької областей в зоні зброй-

ного конфлікту у період з 2014 року до повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року і відповідно притягнення винних до відповідальності. Про вчинення воєнних злочинів на цих територіях, а саме – навмисне вбивство військовополонених, викрадення, тортур та ряду інших, – неодноразово підкреслювалось у звітах, підготовлених представниками спостережних місій різних міжнародних організацій (передусім ООН та ОБСЄ) та різного роду правозахисних громадських організацій.

З представлених дефініцій стає зрозумілим, що обов'язковою характеристикою рисою воєнних злочинів є їх вчинення під час збройного конфлікту, який відбувається між двома та більше державами, або ж у випадку, коли збройний конфлікт відбувається на території однієї держави, але без зовнішнього іноземного втручання. Вагомість даної ознаки полягає у тому, що завдяки їй можна проводити відмінність між окремими доволі схожими складами злочинів. Так, дії, які під час збройного протистояння є воєнними злочинами, в мирний час можуть кваліфікуватись по іншому, до прикладу злочинами проти людства, а це вже інший різновид міжнародного злочину, або ж загальнокримінальними.

Разом з цим можна вивести і інші ключові ознаки воєнних злочинів. Зокрема, серед таких можна назвати: воєнні злочини завжди є серйозними порушеннями норм та принципів міжнародного гуманітарного права; вчиняються комбатантами або ж індивідами, які можуть віддавати накази в рамках своїх повноважень; умисний характер їх вчинення (в дуже рідкісних випадках це може відбуватися з грубої необережності); об'єктом посягання виступають особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, а в широкому розумінні – це найбільші людські цінності – міжнародний мир та безпека людства.

Висновки. Отже, на підставі вищенаведеного можна констатувати, що насправді воєнні злочини є серйозними і грубими порушеннями міжнародного правопорядку, миру та спокою людства, які цинічно посягають на безпеку у світі та заважають прогресивному розвитку людської цивілізації. Посягаючи на найбільші цінності – життя, гідність, свободу та безпеку, ці злочини відповідно претендують на більш жорсткі міри покарання і застосування більш радикальних заходів в плані боротьби та протидії з такими явищами. Тому цю категорію правопорушень все ж варто називати саме злочинами і відобразити це у тексті Кримінального кодексу України. До того ж, виходячи із природи та сутнісних ознак воєнних та військових злочинів, маємо констатувати, що вітчизняний законодавець помилково окремі воєнні злочини (ст. ст. 432-434 ККУ – мародерство, насильство над населенням у районах бойових дій, погане поводження з полоненими та незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця) розмістив у Розділі 19 ККУ «Військові кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Це упущення має бути виправлено, всі воєнні злочини, виходячи з їх природи та сутності, мають бути передбачені в Розділі 20 «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», де зафіксовані міжнародні злочини.

У статті досліджено поняття, природу та сутність воєнного злочину як одного із різновидів міжнародних злочинів. Розглянуто проблему співвідношення та розмежування категорії «військових злочинів» та «воєнних злочинів». Також з'ясовано особливості та характерні риси воєнних злочинів, що вчиняються під час війни. Крім цього, запропоно-

вано ряд змін до Кримінального кодексу України: воєнні злочини, посягаючи на найбільші цінності – життя, гідність, свободу та безпеку, претендують на більш жорсткі міри покарання і застосування більш радикальних заходів в плані боротьби та протидії з такими явищами, а тому цю категорію правопорушень варто називати саме злочинами, відобразити це у тексті Кримінального кодексу України і передбачити більш жорсткі міри покарання; у зв'язку з тим, що вітчизняний законодавець помилково окремі воєнні злочини (ст. ст. 432-434 ККУ – мародерство, насильство над населенням у районах бойових дій, погане поводження з полоненими та незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця) розмістив у Розділі 19 ККУ «Військові кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), пропонується усунути таку помилку, всі воєнні злочини, виходячи з їх природи та сутності, передбачити в Розділі 20 «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», де зафіксовані міжнародні злочини. Зроблено висновок про те, що воєнні злочини, які вчиняються під час війни – серйозні і грубі порушення міжнародного правопорядку, миру та спокою людства, які посягають на безпеку у світі, а відтак заважають прогресивному розвитку людської цивілізації. Тому людство повинно спільними зусиллями працювати над викориненням війни, під час якої мають місце воєнні злочини.

Ключові слова: війна, воєнний злочин, військовий злочин, злочин агресії, міжнародний злочин, ознаки воєнних злочинів, кримінальна відповідальність індивіда за воєнні злочини.

Voloshchuk O. Military crimes in wartime: concept, key features and distinction from other criminal offenses

The article examines the concept, nature and essence of a war crime as one of the types of international crimes. The problem of correlation and delimitation of the categories of “war crimes” and “crime against military service” is considered. The peculiarities and characteristic features of war crimes have also been clarified. In addition, a number of changes to the Criminal Code of Ukraine have been proposed: war crimes, encroaching on the greatest values – life, dignity, freedom and security, claim stricter measures of punishment and the application of more radical measures in terms of combating and countering such phenomena, and therefore this the category of offenses should be called crimes, reflect this in the text of the Criminal Code of Ukraine and provide for stricter punishments; in connection with the fact that the domestic legislator mistakenly placed certain war crimes (Articles 432-434 of the Criminal Code of Ukraine – looting, violence against the population in areas of hostilities, ill-treatment of prisoners and illegal use of the symbols of the Red Cross and the Red Crescent) in Chapter 19 of the Criminal Code “Military criminal offenses against the established order of military service (military criminal offenses), it is proposed to eliminate such a mistake, all war crimes, based on their nature and essence, to be prescribed in Chapter 20 “Crimes against peace, security of humanity and international legal order”, where international crimes are recorded. It was concluded that war crimes committed during the war are serious and gross violations of the international legal order, peace and tranquility of mankind, which encroach on the security of the world, and thus hinder the progressive development of human civ-

ilization. Therefore, humanity must work together to eradicate war in which war crimes are committed.

Key words: war, war crime, war crime, crime of aggression, international crime, signs of war crimes, criminal responsibility of an individual for war crimes.

Література

1. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В.Л., Шумило М.М.; за ред. д.і.н., проф. Киридон А.М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf
2. Верле Г. Принципи міжнародного кримінального права; пер. з англ. С.В. Саяпіна. О.: Фенікс, 2011. 910 с.
3. Жукорська Я.М., Дранчук Л.М. Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації. Право і суспільство. 2016. С. 149-154.
4. Короткий Т., Гнатівський М. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. 20 квітня 2022 року. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voeyenni-zlochynu-vuznachennya-istoriya-vunyknennya-zakony-ta-yurysdykciya/>
5. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Пилипенко В.П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2017. Вип. 79. С. 110-116.
7. Підлубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 40. Том 2. С. 98-101.
8. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. 2-е вид, змін. та доп. К.: КНТ, 2010. 280 с.
9. Публічний електронний словник української мови. URL: <https://sum20.ua.com/Entry/index?wordid=15608&page=517>
10. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. Альманах міжнародного права. 2009. Вип. 1. С. 120-125.
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
12. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/vojennij>
13. Словник української мови: в 11 тт. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. С. 670, 724.
14. Хачатурян Т.Х. Кваліфікація злочинів за сучасним міжнародним правом: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2013. 211 с.
15. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/nuremberg-tribunal-charter-1945?activeTab=undefined>
16. Principles of International Law recognized in the Charter of the Nørnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, with commentaries. 1950. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_1_1950.pdf